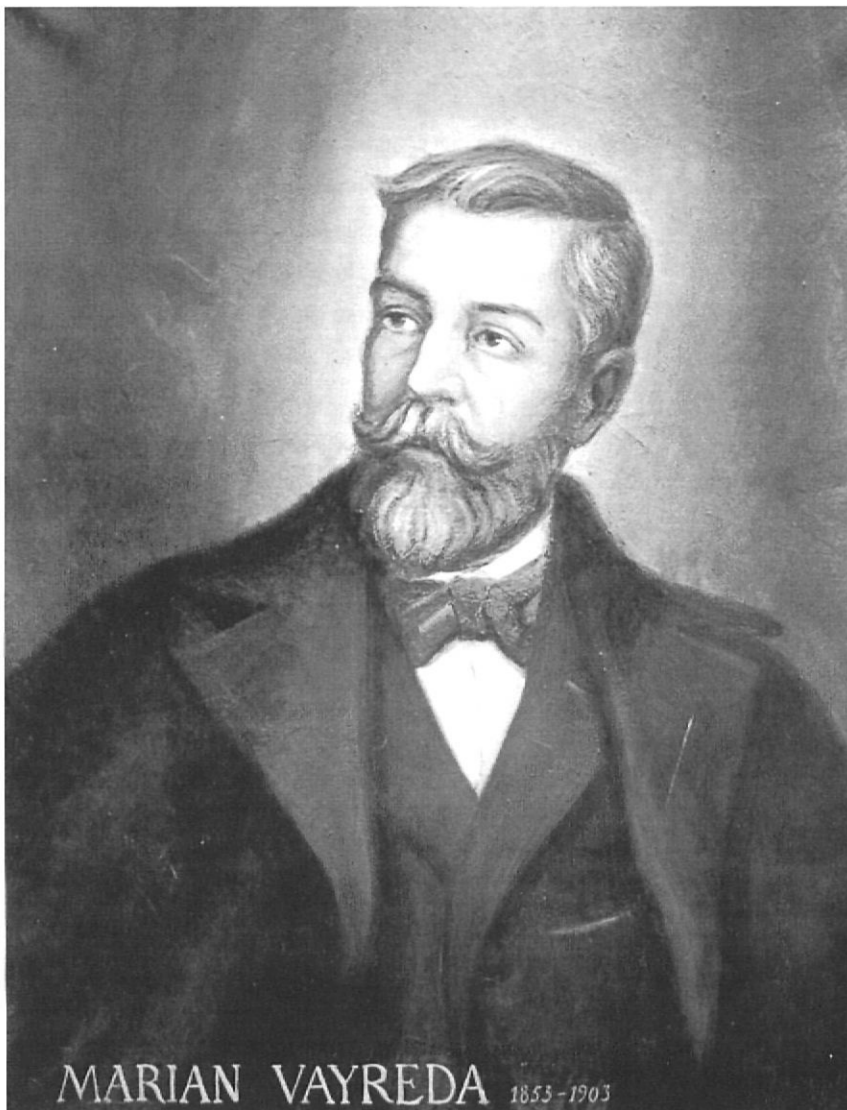

Lletres

Marian Vayreda: Idealització i conflicte davant d'una realitat canviant

Narcís Selles

OLI DE BARTOMEU MAS I COLLELLER

Aquest article pretén evidenciar alguns aspectes ideològics que considerem especialment significatius de l'aportació artística i literària de Marian Vayreda. En síntesi, entenem la ideologia com aquell component relacional que amara diversament l'artefacte simbòlic i que té a veure amb qüestions relatives al poder social d'una determinada societat. Per dur endavant el nostre propòsit hem atès el diàleg entre diferents vessants de la trajectòria de l'autor i de la seva producció amb el context històric i l'entorn social i cultural on van desenvolupar-se i que contribuïren a configurar, és a dir, amb aquella part de la realitat que existeix fora del text o de la representació pictòrica, aquella «altra escena» que fa possible que l'obra sigui i que estableixi la seva irreductible especificitat i autonomia.(1)

El recorregut seguit per Marian Vayreda fins arribar al regionalisme fou una ruta que l'escriptor va fer amb altres companys provinents com ell del carlisme

La lluita en les hosts carlines

Vayreda va néixer i créixer en el si d'una família de la petita noblesa terratinent de la Garrotxa, una comarca que no era un entorn camperol i arcàdic allunyat de les bullicies i tensions de la vida moderna, sinó una de les zones més industrialitzades del país, on el moviment obrer organitzat gaudia d'una significativa implantació. El futur escriptor es va incorporar de ben jove a la lluita contrarevolucionària en les hosts carlines i hi ocupà càrrecs dirigents. Amb aquesta presa de posició no feia més que seguir l'exemple d'una bona part del sector social al qual pertanyia i amb el qual s'identificava; al costat, certament, de capes socials ben allunyades de la seva, però els anhels i els interessos que movien uns i altres, contemplats des d'una perspectiva crítica, no eren els mateixos. Marian no formava part de les classes empobrides, a diferència de molts dels seus companys de lluita, i la seva motivació no consistia a superar un estat de misèria, sinó més aviat a mantenir una situació privilegiada que tenia les seves manifestacions en el pla material i en el pla espiritual. Dos nivells, d'altra banda, que apareixien ben travats en la seva particular cosmovisió, des del moment que, posem per cas, identificava unes determinades relacions socials i unes concepcions sobre la propietat amb un suposat ordre natural arbitrat per Déu. Així, la pugna heroica contra els malèvols enemics de la religió i els designis divins coincidí, a la pràctica, amb altres causes força més prosaiques i terrenals.

Un trajecte amb giragonses

Anys després de la contesa bèl·lica, Vayreda va escriure els seus *Records de la darrera carlinada* (1898), en què rememorava alguns d'aquells esdeveni-

Un capvespre, oli de Marian Vayreda, 1898

ments. Havia plogut força des que el jove ardit i entusiasta s'havia afegit al combat armat *por Dios, la Patria y el Rey*. El recorregut seguit per l'escriptor fins arribar al regionalisme fou una ruta que va fer amb altres companys provinents com ell del carlisme. Primer van convergir amb els propietaris i industrials proteccionistes locals aglutinats políticament en el conservadorisme espanyol, i després van descobrir les virtuts del catalanisme, d'un cert catalanisme tanmateix, vist en bona mesura com a possible instrument d'intervenció i empara enfront de l'estat lliberal, les noves classes emergents i un món en constant transformació. En aquest sentit, el seu era un catalanisme que es trobava distant del que, posem per cas, defensaven aquells que assumien els nous valors de progrés, els drets ciutadans o la laïcitat.

El regionalisme que defensava Vayreda es volia una mena de perllongació del seu foralisme carlí originari, com una posada al dia d'un cos doctrinari alineat amb tot un corrent d'abast internacional que s'havia enfrontat radicalment a les conquestes derivades de la revolució burgesa. Aquest procés d'actualització políti-

coideològica comportava un desmarcament de les antigues i ineficients vies insurreccionals davant la progressiva consolidació del sistema de la Restauració, i un cert allunyament dels vells correligionaris, de les rànquies, desorientades i acomodaticies famílies de propietaris de tota la vida, i dels impertèrrits nuclis integristes. Per a aquests sectors ancorats en el passat, Vayreda i els seus amics intel·lectuals anaven desencaminats, eren uns traïdors a la sagrada causa, i feien el joc als adversaris seculars; mentre que per a Marian aquests suposats mantenidors de l'ortodòxia des de l'immobilisme més estricte no s'havien adonat que les coses havien canviat profundament i que calia dotar-se d'una nova estratègia i establir unes noves aliances si hom aspirava a continuar exercint un paper dirigent en la societat.

La fractura entre allò que havia estat i allò que s'estava esdevenint va condicionar significativament l'orientació que Vayreda va donar al seu primer recull literari basat en els records de batalla. La perspectiva que hi adoptà fa pensar en un narrador madur que contempla amb ironia no exempta de nostàlgia la ingenuïtat

Sanch Nova

REVISTA CATALANA MONTANYENCA

Capçalera de la revista olotina amb el mateix títol que la novel·la de Vayreda.

d'un món perdut que no deixa de resultar-li entranyable. Entre els objectius d'aquell primer llibre podríem assenyalar, d'una banda, una voluntat de desdramatització del conflicte armat, per a la qual cosa resulta especialment adient tant el to *pintoresquista* i *desromantitzador* adoptat, com la utilització sovintejada del contrast com a recurs de distanciament. I, de l'altra, la construcció d'una imatge del Vayreda jove capaç de contribuir a legitimar les seves posicions presents davant els sovintejats qüestionaments de què era objecte per part de diferents sectors socials i polítics.

Avenços i retrocessos en el camí

És que Vayreda va tendir a allunyar-se dels plantejaments més tancats i intransigents dels vells aliats, malgrat els seus dubtes i vacil·lacions, les seves anades i vingudes a la recerca del que ell devia considerar el punt just, i va optar per una certa assumpció pràctica del nou marc de joc, per bé que al preu de nombroses contradiccions personals i sense abandonar mai del tot un pensament i unes creences arrelats en un ordre social atàvic i jeràrquic. L'alineament del grup olotí amb la Lliga de Catalunya a final dels anys vuitanta i després amb la Unió Catala-

nista —promogut activament per Joaquim Vayreda, que, a part de pintor i propietari rural era un dels principals dirigents de l'organització patronal local— va afavorir sens dubte l'obertura de Marian cap a òptiques menys resclosides, si bé en els seus articles sobre la doctrina generada pel corrent regionalista tendia a emfasitzar aquells elements més retrògrads i confessionals.

Després de la mort del seu germà, Marian va tornar a acostar-se a un carlisme que, si bé havia avançat organitzativament i estructuralment i s'havia després del nucli més integrista, persistia en la seva rigidesa ideològica.⁽²⁾ La nova aproximació política fou breu, però l'escriptor olotí encara va donar suport a Joaquim Llorenç, candidat carlí en les eleccions a les Corts espanyoles. Abans havia optat per Joaquim Escrivà de Romaní i posteriorment ho féu per Carles de Camps, dos personatges de l'aristocràcia terratinent vinculats al conservadorisme espanyol —tot i que el darrer evolucionà ben aviat cap al regionalisme— i a l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre. Aquestes preses de posició poden sobtar en un personatge que, com Vayreda, acostumava a condemnar força apocalípticament en els seus articles el sistema establert de partits, el parlamentarisme, les conxorxes electorals i fins i tot la política; però

aquests blames, que bevien d'un marcat antiliberalisme, formaven part de la retòrica del discurs, mena d'excreció consoladora, i no s'han d'identificar mecànicament amb la seva acció real en la societat del moment, ja que una i altra cosa, malgrat la seva efectiva complementarietat, tenien la seva pròpia dinàmica funcional. Fins i tot, durant la segona meitat dels anys noranta, Marian va ser tinent d'alcalde de l'Ajuntament d'Olot.

El trencament que va patir la Unió Catalanista a final de segle va deixar-lo al costat del sector més historicista, que corresponia bàsicament als nuclis diguem-ne renaixentistes, els quals es mostraven refractaris a una reformulació en clau pragmàtica dels principis del moviment. I el 1901, el nostre home va formar part, al costat d'altres destacades personalitats, de la nova junta de la Unió. Però l'agrupació es mostrava cada cop més desorientada davant els avenços de l'opció escindida de caire possibilista que representava la Lliga Regionalista. I la Unió Catalanista va anar perdent suports i es va anar afeyblint com l'estat de salut de Marian Vayreda. Aquesta divergència en els rengles catalanistes possiblement condicionà la recepció de la seva novel·la *Sang nova* (1900), ja que mentre un bàndol tendia a fer-ne bandera l'altre evidenciava les seves limitacions literàries.⁽³⁾ En aquesta obra, Vayreda fa una presentació ingènuament diàfana del seu projecte sociopolític i propugna la inajornable necessitat de reorganització i d'adequació a les noves realitats que han d'emprendre les classes dirigents per conservar el seu domini i evitar la possibilitat que es giri la truita: «Vindrà la revolució de baix si abans no fem la de dalt»,⁽⁴⁾ s'hi afirma. La classe obrera hi apareix de manera implícita i soterrada, com a subjecte anònim d'amenaça. I els jornalers que

La perspectiva adoptada en els Records de la darrera carlinada fa pensar en un narrador madur que contempla amb ironia i nostàlgia la ingenuïtat d'un món perdut

sembren la discòrdia al camp són assimilats als de fora, imbuïts d'idees estranyes i pervertidors de la puresa angelical dels de casa.

Davant el bramul que puja i davant el caos trasbalsador que s'insinua, però també davant els errors, la passivitat i la inoperància dels nuclis dominants, cal definir una nova proposta capaç d'orientar adientment la societat i de garantir les velles seguretats i les creences fonamentals. I, per aconseguir-ho, Vayreda advoca per articular els hisendats rurals, l'estament eclesiàstic, la burgesia urbana i camperola, i un cos intel·lectual i tècnic, eficient i ben preparat, capaç de fer-ne la síntesi. Sota una aparença «modernitzadora», com la que es pot desprendre del fet de defensar la introducció de noves tecnologies, el procés industrialitzador o l'obertura de noves vies de comunicació, uns elements qüestionats pels nuclis més integristes, Vayreda es proposa mantenir i en darrer terme reforçar tant certes estructures de poder vigents al món rural, com els seus valors ideològics, la família patriarcal, l'ordre corporatiu, la representació orgànica i l'esperit tradicional cristià. Podríem considerar que el seu és un projecte de transició que s'integra en la línia que passa per *La Tradició catalana* (1892) de Josep Torras i Bages i que desemboca en la síntesi burgesa de *La nacionalitat catalana* (1906) d'Enric Prat de la Ribera.

La modernitat, una ruta trabucadora

El pensament vayredian s'apuntala en dos eixos fonamentals que no són aliens als seus orígens socials i a les bases ideològiques del carlisme, ens referim al tradicionalisme i l'escolasticisme. La seva reflexió al voltant de l'art té aquí el seu nucli dur, per bé que hi va incorporant amb finalitats tàctiques nous elements i planteigs en

1

Soch soldat incondicional De Deu y de la Patria;
pero soch soldat condicional Del Rey. Soch soldat incondicional de Deu y de la patria porque son aquellos principios in-
dubitables inmutables. Pero dech pero no teneu Debers; pero no
soch condicional del Rey, porque aquest condicita com à entitat
pensament humana, te Dechs y te Debers y no pot fer exi-
gencia de sus Dechs sino en quanto à cumplir ab sus Debers.
Per per això que molts parlats que parlaban menys que molts
de Democracia y de Dechs individuals, antes de prestar jurament
de fidelitat à sus reys les hi exigim primer jurament de
fidelitat à sus lleys y acababan ab la fórmula et si
non, non.

Manuscrit d'un discurs patriòtic de Vayreda.

funció de les confrontacions i debats en què participa, i dels canvis i desplaçaments que tenen lloc dins el camp cultural. Els seus principals referents teòrics en el terreny estètic són els germans Milà —sobretot Pau—, el romanticisme conservador i el grup nazarè en una primera fase, i Josep Torras i Bages i el Cercle Artístic de Sant Lluc posteriorment. Uns personatges amb nombroses afinitats. No cal dir que en aquest cas usen el terme «estètic» en un sentit ampli, ja que la tradició de pensament en què s'inscriuen aquests autors no assumeix el complex intel·lectual de la modernitat, ni el llegat filosòfic il·lustrat, ni el desinterès i la finalitat sense fi de Kant, ni la pèrdua de sentit del transcendentalisme constatat per Hegel, sinó que perllonga la reintroducció balnesiana de l'escolàstica i la supeditació de l'art a la moral catòlica.

Un dels quadres propagandístics de Marian on es condensen una bona part d'aquests principis és el que va fer l'any 1889 arran de la celebració del tretzè centenari de l'anomenada unitat catòlica espanyola. Una commemoració que fou impulsada bàsicament pels

corrents tradicionalistes que pretenien confrontar-la al centenari de la Revolució Francesa, percebuda per aquests sectors com un dels grans esdeveniments cataclísmics patits per la humanitat. Al costat d'aquest tipus d'obres explícitament apologètiques, les pintures vayredianes d'arrel costumista es caracteritzen per intentar congelar figurants i escenografies d'un món sotmès a ràpids canvis, i els seus paisatges idealitzats solen ser entesos com a espais de la permanència i receptacles de la divinitat. Significativament, el món urbà i industrial és exclòs del seu repertori representacional. En general, dóna la impressió que l'art i l'escriptura són per a Vayreda com uns elements de soplui, unes vies de descompressió i abric enfront d'una contemporaneïtat viscuda de manera conflictiva. Uns instruments compensadors, en definitiva, davant la nostàlgia d'una realitat que fuig i d'una altra realitat que ve, que de fet ja és ací, i que no li resulta gens agradable ni tranquil·litzadora, però de la qual és conscient que no pot desentendre's atesa la seva particular posició en la societat del moment i la seva visió de les coses.

La carta de D. Carlos a son germà, y los discursos del mismo tal y como son documentos que me mateix tenen trenta anys de fecha y son los libros que me he apres los ~~principales~~ ~~noticias~~ ~~doctrinas~~ que avuy profeso.
 Com a regionalista que soch parlant en tenis general y com a catalanista generalment dins de la regio en que he nascut, he tingut ocasió de assistir a varios actos de gran trascendencia por la causa regionalista y que por tan que aquesta doctrina es politicamente parlant, la unitat de la nostra patria que ins queda de la regeneració de nostre país; pero de cap d'aquests actos me conservo tan gran recort com del que vaig a citar trobantme en la guerra pasada d'ayudant del general Frutany vaig presenciar la solemne proclamació de ls fins de Catalunya, decretada

Una altra quartilla autògrafa del mateix discurs.

Les noves tendències artístiques i literàries, definitivament allunyades de la dependència a la religió, superadores de l'heteronomia i adscrites a una concepció autònoma del producte estètic, són rebutjades per Marian en tant que elements de degradació, però alhora esdevenen objecte útil d'instrumentalització. Com afirma Eagleton, l'art i la literatura, en tant que ideologies, són també espais de contestació i negociació en els quals hi ha un moviment constant: significats i valors són continuament robats, transformats, apropiats per les distintes classes o grups lliurats, represos i remodelats.(5) En efecte, el realisme, el naturalisme o el simbolisme, en tant que responen a plantejaments que troben la seva base en el positivisme o en filosofies idealistes no cristianes, reben el blasme de Vayreda i dels nuclis intel·lectuals afins, però això no impedeix que practiquin un constant apropiacionisme de les seves tècniques i dels seus recursos retòrics amb la intenció d'integrar-los en el seu propi discurs com a estratègia de lluita per una hegemonia que, evidentment, no es reduïa al terreny de les formes.(6)

Un fenomen semblant es dona en la seva relació amb el modernisme, entès segons l'afortunada defini-

ció de Joan Lluís Marfany com el procés de transformació de la cultura catalana de cultura tradicionalista i regional a cultura moderna i nacional.(7) El nostre Vayreda es va veure immers en la dialèctica modernista, però en lloc d'assumir el seu projecte renovador i l'obertura cultural que comportava s'hi va posicionar en contra, de manera que la seva presa de partit, de reacció enfront dels nous valors, representava una opció de caire involutiu. Així, mentre a *Sang nova* ja denunciava la introducció de doctrines estrangeres dissolvents, com la «brumosa filosofia del nord» o els «helenismes de segona mà»,(8) *La punyalada* va ser una paràbola conceptualment antimodernista construïda com una mena de pastitx que incorpora eficientment diversos, àdhuc contraposats, estilemes narratius vuitcentistes.

De la senda equivocada al deslliurament

Vayreda fa seva a *La punyalada* la idea dels tres estadis pròpia del pensament miticoreligiós (la innocència, el pecat i la redempció). La major part del text se situa en el segon nivell, el del pecat, i presenta els estralls que un seguit d'experiències provoquen en un individu, el qual després d'apartar-se dels valors tradicionals, «que

formen l'encadenament de pares a fills»,(9) cau en una vida animal regida per les sensacions i l'instint. Però l'Albert és també l'encarnació de la seva col·lectivitat, de manera que el seu procés personal d'enviliment expressaria la degeneració d'una societat desnaturalitzada i mancada de l'autèntic sentit del transcendent i, per tant, necessitada d'una regeneració espiritual.

La base ideològica d'aquesta obra és molt semblant a la de *Sang nova*, si bé la seva formalització hi té poc a veure. En la segona novel·la, el mal és vist com l'allunyament i la degradació dels valors essencials i propis de Catalunya, d'una manera similar a com l'Albert s'aparta dels valors familiars transmesos de generació en generació. I també com el fruit de la influència d'idees dissolvents —les filosofies modernistes—, mentre que en el cas de *La punyalada* qui desencamina l'Albert és l'Ibo, que no casualment encarna molts dels trets definidors del vitalisme nietzschia introduït per Joan Maragall i assumit posteriorment per altres intel·lectuals modernistes. Per a Vayreda, la salvació només pot venir del signe de la creu, que en aquest cas és simbolitzat pel punyal posat sota la invocació de la Verge. De manera que la ganivetada que Coralí clava a un Albert absentiat és el mitjà sacrificial, l'acció mitjàncera que fa possible la redempció. L'escolament que segueix a la punyalada connota una impugnació dels components passionals i sexuals, que implícitament s'identifiquen amb qualitats malèvols. En un dels seus darrers textos, Vayreda considerava que «reprimir els sentits és l'única manera de trobar la quietud de l'esperit i la serenitat y acert de l'enteniment».(10) Així, el dessagnament vindria a ser com l'expulsió de la impuresa i el consegüent assoli-

Les noves tendències artístiques i literàries, definitivament allunyades de la dependència a la religió, són rebutjades per Vayreda en tant que elements de degradació

Lo salpàs, oli de Marian Vayreda, 1878.

ment d'un estadi d'espiritualitat. És a partir d'aquesta nova identitat, redimida de l'instint i el materialisme pel dolor, que cobra sentit la decisió de l'Albert d'allunyar-se del món.

La punyalada apunta una opció salvadora molt més visionària que la de *Sang nova*, ja que mentre que en aquesta darrera es postula un projecte conservador basat en l'articulació de diferents classes i estaments socials, en l'última obra de Vayreda es dona com a solució regeneradora la imposició violenta en el cos degradat de l'Albert, que equival al cos social, del signe de la fe cristiana.⁽¹¹⁾ Cal tenir present que el ressò de la crisi naturalista i del positivisme havia projectat internacionalment nombrosos autors catòlics d'un encès i abrandat espiritualisme que competien ideològicament amb el nous idealismes enfront del «balanç» desastrós de la ciència moderna.⁽¹²⁾ La premsa olotina, per exemple, va publicar diversos textos,

possiblement traduïts del francès pel mateix Vayreda, de l'apologista bretó Ernest Hello, un autor força significat en certs ambients finiseculars marcats per l'empremta irracionalista.⁽¹³⁾

La punyalada (1903), malgrat els paral·lelismes que té amb novel·les modernistes com *Els sots feréstecs* (1901) o *Solitud* (1905), obeeix a una visió del món radicalment diferent.⁽¹⁴⁾ En efecte, per a Vayreda l'ordre natural arbitrat per Déu és just, bell i harmònic, i allò que provoca el caos és precisament l'allunyament d'aquest model. No s'ha d'oblidar que en les cosmovisions d'arrel escolàstica l'error i el mal no estan exclosos del món sinó que la seva mateixa perfecció els demana, ja que si tot el que pot ser ocasió de pecat per a la persona hagués estat suprimit per Déu, l'univers hauria estat imperfecte.

Narcís Selles és historiador.

Notes

- (1) Eduardo Grüner, «El retorno de la teoría crítica de la cultura: una introducción alegórica a Jameson i Zizek», dins Fredric Jameson i Slavoj Žižek, *Estudios Culturales. Reflexiones sobre el multiculturalismo*, Buenos Aires-Barcelona-México, Paidós, 1998, p. 47.
- (2) Vegeu Jordi Canal, «El carlisme a la Restauració (1875-1923)», *L'Arenç*, núm. 154, des. 1991, p. 34-55, i *El carlisme català dins l'Espanya de la restauració: un assaig de modernització política (1888-1900)*, Vic, Eumo, 1998.
- (3) Vegeu Narcís Selles, «Sang nova», a *Utrina*, núm. 1, 1986, p. 55-60.
- (4) Marian Vayreda, *Sanch nova*, Olot, Plamagumà, 1899, p. 116-117.
- (5) Terry Eagleton (1995), *Ideology. An introduction*, Londres-Nova York, Verso, 1995. Versió castellana, Barcelona, Paidós, 1997, p. 137.
- (6) Vam atendre aquestes instrumentalitzacions a Narcís Selles, *Marià Vayreda i els comentaris estètics a Olot*, Olot 1986 [obra inèdita], p. 33-53. Vegeu també l'atenció que hi dediquen Marganda Casacuberta i Lluís Rius a *Els Jocs Florals d'Olot (1890-1921)*, Olot, Editora de Batet, 1988.
- (7) Joan Lluís Marfany, *Aspectes del Modernisme*, Barcelona, Curial, 1980, p. 34.
- (8) *Sanch nova*, p. 346.
- (9) *Ibid.*, p. 343.
- (10) Marian Vayreda, «La potència de la Creu», *Sanch nova* (3-3-1901).
- (11) En un terreny estrictament especulatiu al voltant de les relacions entre ficció literària i realitat sociopolítica, no fóra difícil establir un paral·lelisme entre el sentit d'aquest desenllaç i determinades experiències històriques que han pretès resoldre suposades degeneracions materialistes de la societat amb el recurs del punyal i la creu.
- (12) Marian Vayreda, «La potència de la creu», *Sanch Nova* (17-3-1901).
- (13) Miquel dels Sants Oliver va subratllar el parentiu ideològic entre Hello i Aparici Guijarro, teòric del carlisme, en el seu pròleg al llibre d'Ernest Hello, *El hombre, la ciencia y el arte*, Barcelona Ed. i Lib Pontificia 1910, p. IX. Per la seva part, M. Vayreda afirmava que els discursos d'Aparici constituïen una de les bases del seu pensament, segons consta en un manuscrit de l'autor datat el novembre de 1897 que es conserva a l'arxiu Marian Vayreda d'Olot.
- (14) Jordi Castellanos, *Raimon Casellas i el modernisme*, vol. II, Barcelona, Abadía de Montserrat, 1983, p. 238-277; i «Solitud, novel·la modernista», a *Els marges*, núm. 25, maig 1982, p. 45-70.
- (15) Paul Frenet, *Le thomisme*, Paris, Presses Universitaires de France, 1970, p. 119-120.